

DANIEL PIERCE
1751

Teadusprojektid raamatukogus 2010–2021

Tartu Ülikooli raamatukogu põhikirjaliste eesmärkide hulka kuulub kultuuriloo ja teadusajaloo, raamatuloo, raamatukogu- ja infoteaduste ning ülikooli ajaloo teaduslik uurimine ja teadustöö tulemuste publitseerimine. Kultuuri- ja teaduspärandi avamisel on raamatukogu eesmärk osaleda Eesti kultuuri-, teadus- ja raamatuloo uurimise projektides.

2006. aastal loodi TÜ raamatukogu teaduskeskus, mis moodustus üldosakonna töötajatest ja uutest keskusesse kutsutud teadlastest. 2008. aastal asus

tööle raamatukogu ideede ja teadusajaloo teadusgrupp ning nimetatud teadussuund sai rahastuse sihtfinantseerimise, baasfinantseerimise ja kolme Eesti Teadusfondi grandide näol. Kokku on raamatukogu teaduskeskuses täis- või osaajaga töötanud üle 15 teadlase. Märkimisväärne on asjaolu, et selle koosseis on olnud rahvusvaheline ning aastate jooksul on läbi viidud mitu suuremat projekti. Raamatuloolisi uurimusi teadusprojektide raames on teinud ka käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonna töötajad. Käesolevaga anname ülevaate uurimissuundadest aastatel 2010–2021.

Eesti vanema kirjanduse digitaalne tekstikogu – EEVA

Vahur Aabrams

Eesti vanema kirjanduse uurimis- ja võrguprojekt EEVA. Eesti Teadusfondi uurimistoetus ETF7439 (2008–2011).

Projekti põhitäitjad: Liina Lukas ja Vahur Aabrams.

Balti kirjakuultuuri uurimis- ja võrguprojekt – EEVA. Eesti Teadusfondi uurimistoetus ETF9178 (2012–2015).

Projekti põhitäitjad: Liina Lukas ja Vahur Aabrams.

Mis on EEVA?

Eesti vanema kirjanduse digitaalne tekstikogu EEVA (utlib.ut.ee/eeva) koondab Eesti ja Läti vanema kultuuriloo seisukohast olulisi tekste. Kuna Balti kirjaruum on olnud mitmekeelne, sisaldab EEVA peamiselt eesti, saksa ja vene keeles, aga ka ladina, läti, kreeka, prantsuse ja veel teistes keeltes kirjutatud tekste. Kirjaruumi omapära tõttu on EEVAs viidatud keeltevahelistele suhetele (tõlge, mugandus, retseptioon, adaptatsioon jne). EEVA tekstid on liigitatud, neid saab otsida märk-

sõnastiku abil – valdkonna, voolu, žanri, keele, autori nime, autori soo ja teksti tüübi järgi.

EEVA püüab anda usaldusväärset, uurimistöö põhinevat teavet tekstide ja nende autorite kohta. Eesmärgiks on peegeldada ja vahendada viimast uurimisseisu. EEVA tegevus on andnud uut kultuuriloolist teavet, millest on sündinud artikleid, artiklikogumikke ja monograafiaid. Kõik see on võimaldanud asuda koostama „Balti kirjakuultuuri

ajalugu”, mille eesmärk on tänase Eesti ja Läti alal eri keeles kirjanud tekstide koosvaatlus (teos on kavandatud kaheksas köites, esimene köide „Keskused ja kandjad” ilmus 2021. aastal).

EEVA ajalugu

EEVA projekt sai alguse 2002. aastal, kui Tartu Ülikooli doktorant Liina Lukas tuli mõttele hakata Baltikumis, eriti Eesti alal loodud vanemat kirjandust õppe- ja uurimistöö tarbeks digitaalselt kättesaadavaks tegema – vastavalt uudsetele võimalustele kiiresti arenevas e-riigis. Projekti rahastati esimestel aastatel kultuuriministeriumi eesti kirjandusklassika programmist.

Tartu Ülikooli raamatukogu andis idee teostamiseks kasutusse tööruumi. Esimestest raamatutest tehti pildifailid käsiskanneriga. Kogu ettevõtmine oli esimesel aastal väga tagasihoidlik. Filoloogidest osalesid projektis algusest peale Vahur Aabrams ja Nele Meikar (Lopp), peagi liitusid Kairit Kaur, Maret Veldre, Katri Veldre – kõik Tartu Ülikoolis hariduse saanud noored saksa filoloogid –, ja semiootika-magistrant Andres Lundalin, kelle ülesandeks jäi tegelemine venekeelse kirjandusega. Raamatukogust olid projektile tehniliseks toeks Heiki Epner, nüüdne TÜ raamatukogu digikogude analüütik, ja süsteemiadministraator Kill Kask ning samuti tollased raamatukogu IT-spetsialistid Ehtel Taevere ja Erkki Liba. Aastatel 2005–2007 rahastati projekti EV kultuuriministeriumi eesti keele ja kultuurimälu programmist (SRERTKM/1–3).

2004. aasta sügiseks oli saanud selgeks, et loodud hädapärane süsteem projekti vajadusi ei rahulda, on liiga jäik ega luba käsitleda vähegi keerulisemaid juhtumeid. Uut tarkvara EEVA andmete sisestamiseks asus looma TÜ matemaatikaüliõpilane Virgo Aabrams. Põhiosas valmis see 2006. aasta suvel. 4. oktoobril 2006 oli järg nii kaugel, et projekti „EEVA – eesti vanema kirjanduse digitaalne tekstikorpused” sai TÜ raamatukogule esitleda. Novembri keskpaigaks oli algsest EEVAst andmete üleviimine uude süsteemi lõpule viidud. Sügisel

hakkas EEVA-t kujundama TÜ raamatukogu uus kunstnik Eve Valper, kes sai tööga valmis 2007. aasta 19. veebruariks. EEVA oli nüüd esmakordselt täiesti avalik.

2006. aasta oli ka sisulises mõttes murranguline. Tellisime kaastöid paljudelt teadlastelt väljastpoolt projekti kitsamat tööühma. Kaastööd tegid Kristiina Ross, Marin Laak, Kristi Metste, Indrek Jürjo, Aija Sakova, Jaan Undusk jt. Autorite elu ja loomingut käsitlevaid tekste, mida projekti tööühm ja arvukad külalisautorid kirjutasid, toimetati keeleliselt 2004. aasta lõpust peale Piret Toomet.

Samal ajal, kui EEVA uus süsteem valmis, võeti raamatukogus säilituskeskkonnana kasutusele DSpace. See tähendas, et EEVA muutus osaliselt DSpace'ist sõltuvaks. Raamatute digiteerimine jäi edaspidi raamatukogu vastavate spetsialistide ülesandeks. 2006. aasta sügisel hakati skaneerima uue ja moodsa suure skanneriga. Seda tööd hakkas läbi viima Liisi Tõnisson.

2008–2011 õnnestus Liina Lukasel saada EEVA arendamiseks Eesti Teadusfondi grant „Eesti vanema kirjanduse uurimis- ja võrguprojekt” (ETF7439). See tähendas rahastuse stabiliseerumist. Projekti põhitäitjate Liina Lukase ja Vahur Aabramsi kõrval liitus 2008. aastal EEVAga TÜ kirjandusmagistrant Boris Veizenen (2011. aastast TÜ üldise ja võrdleva kirjandusteaduse doktorant), kes hakkas Andres Lundalini asemel tegelema vene autorite tekstidega. Boris Veizenen kirjutas oma tekste eesti ja vene keeles ning tõlkis eestikeelseid tekste vene keelde.

2008. aastal tegi EEVAle kaastööd saksa filoloog Kristina Kongi, kes tõlkis saksa keelde autori-ülevaateid, samuti tõlkis neid Vahur Aabrams. 2008. aasta sügisest 2010. aasta detsembrini toimus tihe koostöö Cornelius Hasselblattiga Hollandist Groningeni ülikoolist, kes vaatas üle autorite ja nende loomingute ülevaadete saksa-keelseid tõlkeid. Vähesel määral tegi jälle kaastööd Nele Meikar.

Ajaperioodi 2012–2015 EEVA uurimis- ja arendustegevuse toetuseks sai Liina Lukas uue ETFi grandid „Balti kirjakultuuri uurimis- ja võrguprojekt – EEVA“ (ETF9178). Aastatel 2014–2015 lisandus suurel hulgal uusi digiteeritud tekste ja valmis arvukalt ülevaateid seni käsitlemata või üksnes minimaalselt käsitletud balti literaatidest ja nende loomingust.

Alates 2016. aastast on EEVA Eesti-uuringute tippkeskuse (CEES, TK145) tegevusplaanis seotud Jüri Talveti institutsionaalse (IUT20-1) ja seejärel Liina Lukase personaalse uurimistoetusega („Lüürilise luule tegur väikeste kirjanduste kujunemisel“, PRG1106), mida finantseerib Euroopa Regionaalarengufond. Vähesel määral finantseeris EEVA ka Erasmus+ Tartu, Bordeaux', Potsdami ja Läti ülikooli vaheline koostööprojekt „Valgustuse mediaalsed praktikad“ (DHVLC16465M).

EEVA elukäik on seotud tehnoloogia arenguga. 2007. aastaks valminud EEVA tarkvara uuendamise küsimus kerkis esmakordselt üles 2013. aastal. Tarkvara looja Virgo Abrams oli 2011. aasta sügisel projektist lahkunud. Turvariskide tõttu otsustati 2014. aasta jaanuaris vanale serverile juurdepääsu piirata. 2016. aastal otsustati, et süsteemi on tingimata vaja uuendada. Pärast esimest ebaõnnestunud katset süsteemi uuendamisel võttis töö üle raamatukogu tarkvaraarendaja Martin Pajuste, kes hakkas asjaga sisuliselt tegelema 2018. aasta alguses. 1. oktoobril 2020 jõudis EEVA viimaks uuele, turvalisemale ja kaasaegsemale platvormile.

Milline on EEVA olukord 2021. aastal?

Kevadtalvel toimus koostöös Münchenis asuva „Balti biograafilise digitaalse leksikoniga“ (Baltisches biografisches Lexikon digital, BBLD) Tobias Conradi isikus vastastikku huvipakkuvate autorite elulooliste andmete kooskõlastamine. Algas koostöö TÜ kultuuriteaduste instituudi võrdleva kirjandusteaduse kaasprofessori Rebekka

Lotmaniga. EEVAle seati uued sihid ja lisati funktsionaalsust, et sisestada vajadusel pildifailidele lisaks või nende asemele täistekste. Lepiti kokku, et EEVAga liidetakse Rebekka Lotmani loodud tõkeluule veebikeskkond „Luuletõlked 19. sajandi eesti ajalehtedest“ (sonett.ee).

Tehniline töö EEVA süsteemi uuendamiseks toimus 2021. aasta kevadest detsembrini – andmebaasi lisati tärgtuvastatud teksti jaoks eraldi väli ja tehti rida väiksemaid kohendusi. Seejärel võis alata EEVA sisulise arenduse järgmine faas, mille sihiks oli vastavalt uurimistoetusele „Lüürilise luule tegur väikeste kirjanduste kujunemisel“ esitleda Baltimaade mitmes keeles kirjutatud luulet ja tõkeluulet kuni 20. sajandi alguseni.

EEVA rahastus aastatel 2016–2021

1. SHVHV16145T, Eesti-uuringute tippkeskus (TK145) (2016–2023), Liina Lukas, Tartu Ülikool, humanitaarteaduste ja kunstide valdkond, kultuuriteaduste instituut.
2. DHVLC16465M, Valgustuse mediaalsed praktikad (2016–2019), Liina Lukas, Tartu Ülikool, humanitaarteaduste ja kunstide valdkond, maailma keelte ja kultuuride kolledž.
3. IUT20-1, Eesti kirjandus võrdleva kirjandusuurimise paradigmas (2014–2019), Jüri Talvet, Tartu Ülikool, humanitaarteaduste ja kunstide valdkond, kultuuriteaduste instituut.
4. PRG1106, Lüürilise luule tegur väikeste kirjanduste kujunemisel (2021–2025), Liina Lukas, Tartu Ülikool, humanitaarteaduste ja kunstide valdkond, kultuuriteaduste instituut.

Ideede ja teooriate levik ja retseptsioon Baltimaades

Pärtel Piirimäe

Ideede ja teooriate levik ja retseptsioon Baltimaades Rootsi ja Vene võimuperioodil (17. saj – 20. saj algus). SF0180040s08, rahastaja: Haridus- ja Teadusministeerium (2008–2013).

Vastutav täitja: Pärtel Piirimäe. Põhitäitjad: Ludmila Dubjeva, Jürgen Beyer, Meelis Friedenthal, Arvo Tering, Ivo Volt, Aira Võsa, Liina Lukas ja Lea Leppik.

Projekti laiem eesmärk oli ideede ajaloo suuna arendamine Eestis. Selleks liideti üheks uurimisgrupiks teadlased, kes olid seni tegelenud erinevate ideede ajalooaga seotud valdkondadega: poliitilise mõtte ajalugu, õigusajalugu, teadusajalugu, folkloristika, teoloogia, klassikaline filoloogia. Grupp lähtus ühtsetest metodoloogilistest ja teoreetilistest alusarusaamadest. Projekti raames koguti ja süstematiseeriti Tartu Ülikooli raamatukogus ja teistes mäluasutustes paiknevaid allikmaterjale ning loodi kesketest allikatest – rootsiaegse Tartu Ülikooli disputatsioonidest ja dissertatsioonidest – digitaalne andmebaas.

Suur osa allikatest jõuti analüüsida ning teadustöö tulemused esitati rahvusvahelistel konverentsidel ning publikatsioonides. Tulemused tõid esile nende allikate seni avamata potentsiaali nii teoreetilises plaanis kui ka konkreetsete üksikuurimuste näitel ning nende tähtsuse „standardteadmiste“ tuvastamiseks, mille baasil on võimalik teha adekvaatsemaid järeldusi uute ideede retseptsiooni ja innovatsiooni kohta. Seega revideeris uurimisrühm varasemat tugevat rõhuasetust „innovatiivsete“ teooriate leviku uurimisele, mis ei andnud terviklikku pilti varauusaegsest ideede maailmast.

Uurimisgrupi kasutatava metodoloogia oluliseks aluspõhimõtteks oli ideede uurimine vastava ajastu ideoloogilises ja poliitilises kontekstis, mitte retrospektiivselt tänapäeva teaduste ja teadmiste kujunemisloona. Metodoloogiliselt rõhutati nii väliskontaktide iseloomu ja tiheduse (õpetlaste ränne, raamatute levik, õpireisid jms) kui ka kohalike poliitiliste, sotsiaalsete, kultuuriliste ja majanduslike tegurite arvestamise vajadust ideede leviku

ja muundumise analüüsil. Valminud teadustööd pakuvad seega välja võimalikke mudeleid ideede leviku ja vastuvõtu uurimiseks (eriti Euroopa geograafilises marginaalias).

Et muuta projekti teadustulemused rahvusvaheliselt relevantseks ja huvipakkuvaks, keskendus Eesti allikmaterjalidel põhinev uurimistö „juhtumite analüüsidele“ (*case studies*), mis avasid üldisemalt ideede leviku ja retseptsiooni mehhanisme. Et Euroopa „perifeerias“ toimuv võib olla huvipakkuv laiemalt kui vaid eestlastele endile, näitab projekti põhitäitjate rahvusvaheliste publikatsioonide hulk (vt publikatsioonide nimekiri) ning ettekanded rahvusvahelistel konverentsidel. Uurimisgrupi liikmed osalesid aktiivselt rahvusvahelistes koostöövõrgustikes ja -projektides.

Seni tähelepanu alt välja jäänud allikaliikide käibesse-toomisel väärtustati eriti Tartu Ülikooli raamatukogu unikaalseid kogusid. Algatati ja jätkati digitaalsete andmebaaside koostamist, mille käigus digiteeriti, süstematiseeriti, kirjeldati ja tehti kättesaadavaks TÜ raamatukogu trükiseid ja käsikirju. Samuti toodi teaduskäibesse mujal leiduvaid Eesti ala ideedeajalugu puudutavaid allikmaterjale.

Projekti esialgsed uurimishüpooteesid puudutasid (1) ideede levikut keskuste ja perifeeriade vahel, (2) pingevälja pealinnade ja provintside vahel, (3) ideede muundumist vastuvõtu käigus ja nende kohandamist vastavalt kohalikele ideoloogilistele, poliitilistele ja sotsiaalsetele oludele. (1) küsimuse raames leidis kinnitust hüpootees, et „katkestuste kultuur“ võib soodustada innovatiivsete ideede vastuvõttu. Academia Gustaviana ning Gustavo-

Carolina perioodide võrdluses on mitmete valdkondade puhul ilmnenu, et ülikooli taasisutamisega 1690. aastal kaasnes ka üsna järsk „moderniseerumine“, mille käigus Tartu Ülikool võis oma arengus mitmetest Lääne-Euroopa analoogidest ette minna (vt Friedenthal, Piirimäe). Sama hüpotees leidis kinnitust ka 1802. aasta taasisutamise puhul (vt Võsa, Volt, Leppik). (2) küsimuse raames on uuringud viidanud Tartu Ülikooli suuremale avatusele võrreldes tsaaririigi kesksete uurimis- ja õppeasutustega, samuti toonud välja juhtumeid, kus provints on pakkunud avaramaid tegutsemisvõimalusi konservatiivsema keskusega konflikti läinud õpetlastele (vt Leppik, Dubjeva). Rootsi võimuperioodi puhul võime pigem täheldada (vt Friedenthal, Piirimäe, Tering) keskväime järjest intensiivsemat sekkumist teaduse ja õpetuse sisusse, mida provintside kauguse ja kohaliku eliidi vastuseisu tõttu ei õnnestunud täiel määral ellu viia. Eriti viljakas on olnud lähtumine (3) probleemi-asetusest. Nii kvantitatiivse analüüsi (Zotero andmebaas) kui ka mitmete näidisjuhtumite uurimise abil on õnnestunud analüüsida, kuidas täpsemalt uued ideed keskuste ja perifeeriade vahel levivad.

Hulga üksikuurimuste alusel pakkusid teadusrühma liikmed välja täiendusi teoreetilistele mudelitele,

mida on kasutatud ideede leviku ja vastuvõtu uurimisel. Erilist tähelepanu pöörati sealjuures aspektidele: keskuste ja perifeeriade vahekord; pingeväli pealinnade ja provintside vahel; ideede muundumine vastuvõtu käigus ja nende kohandamine vastavalt kohalikele ideoloogilistele, poliitilistele ja sotsiaalsetele oludele. Uurijad väärtustasid akadeemiliste disputatsioonide ja dissertatsioonide uurimist, mille teaduslikku potentsiaali on seni alahinnatud.

Projektis osalenud uurijad avaldasid üle 150 artikli, valdavalt rahvusvahelistes väljaannetes, aga ka Eesti-sisestes ja populaarteaduslikes väljaannetes. Uurimisrühma liikmed pidasid rahvusvahelistel konverentsidel üle 50 ettekande, korraldasid neli rahvusvahelist konverentsi ning nende juhendamisel valmis aastatel 2010–2013 kolm doktori- ja kaks magistritööd.

Projekti „Väikesemahulise teaduse infrastruktuuri kaasajastamine teadusteema SF0180040s08 raames“ abiga osteti 2010. aastal robotskanner, mis lihtsustab trükiste ja käsikirjade kaardistamist, bibliograafilist kirjeldamist ning digitaliseerituna kättesaadavaks tegemist.

Tähtsamaid publikatsioone:

[Baltic regionalism = Balti regionalism](#) (2012). (Ajalooline Ajakiri. The Estonian Historical Journal ; 1/2).

Brüggemann, K.; Laur, M.; Piirimäe, P. (2014) *Die baltischen Kapitulationen von 1710: Kontext - Wirkungen - Interpretationen*. Köln: Böhlau Verlag. (Quellen und Studien zur baltischen Geschichte ; 23). 208 S.

Friedenthal, M.; Lepp, A. (eds) (2014) [Text and its materialities in early modern Estonia](#). (Ajalooline Ajakiri. The Estonian Historical Journal ; 1).

Friedenthal, M.; Rimmel, A. (2012) [Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis](#). (Ajalooline Ajakiri. The Estonian Historical Journal, 3/4 (141/142)) p. 203–220.

Leppik, L. (toim.) (2010) *Nõukogude teadus – sisult sotsialistlik, vormilt rahvuslik?* Tartu: Tartu Ülikooli muuseum. (Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi, 38). ojs.utlib.ee/index.php/TYAK/issue/view/49, DOI: doi.org/10.1515/tyak.v38i0

Leppik, L. (toim.) (2011) *Tartu Ülikool ja põhjasõda*. Tartu: Tartu Ülikooli muuseum. (Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi, 39). ojs.utlib.ee/index.php/TYAK/issue/view/45, DOI: doi.org/10.1515/tyak.v0i39.

Leppik, L. (toim.) (2012) *Akadeemilise pärandi mõte*. Tartu: Tartu Ülikooli muuseum. (Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi, 40). ojs.utlib.ee/index.php/TYAK/issue/view/TYAK, DOI: doi.org/10.1515/tyak.v0i40.

Leppik, L. (toim.) (2013) *Teadusinnovatsiooni tee praktikasse*. Tartu: Tartu Ülikooli muuseum. (Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi ; 41). ojs.utlib.ee/index.php/TYAK/issue/view/978-9985-4-0773-8, DOI: doi.org/10.15157/tyak.v0i41.

Päll, J.; Volt, I.; Steinrück, M. (eds) (2010) *Classical tradition from the 16th century to Nietzsche*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus. (Morgensterni Seltsi toimetised ; 3).

Piirimäe, P.; Leppik, L. (eds) (2010) *The University of Tartu in the early modern academic world. Tartu ülikool varauusaja akadeemilises maailmas*. (Ajalooline Ajakiri. The Estonian Historical Journal ; 3/4 (133/134)).

Volt, I.; Päll, J. (eds) (2012) *Quattuor Lustra: papers celebrating the 20th anniversary of the re-establishment of classical studies at the University of Tartu*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus. (Morgensterni Seltsi toimetised ; 4–5).

Korraldatud konverentsid:

21.09.2009 konverents „Politische Dimensionen der deutschbaltischen literarischen Kultur“ (koostöös TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskusega);

23.–25.09.2010 konverents „The Capitulations of 1710: Meaning, Significance, Interpretations“ (koostöös TÜ ajaloo ja arheoloogia instituudi ja õigusteaduskonnaga);

7.–8.10.2011 konverents „Writing the history of political thought in a transnational framework: The Baltics and East Central Europe“;

28.02.2013 sümpoosium „Res publica litteraria Läänemere ääres: raamatud, keeled, žanrid, ideed“ (Tartu Ülikooli raamatukogu).

Organiseeritud on ka Eesti-siseseid ideede- ja teadusajaloo teemalisi konverentse, seminare ja teaduspäevi.

Eesti haritlased Euroopa ülikoolides

Allikas: ETIS

Euroopa ülikoolid Eesti-, Liivi- ja Kuramaa haritlaskonna koolitajaina ja uute teadusideede vahendajaina 18. sajandil. Eesti Teadusfondi uurimistoetus ETF7144 (2007–2010).

Vastutav täitja: Arvo Tering.

Euroopa ülikoolid Eesti-, Liivi- ja Kuramaa arstide koolitajaina ning arsti- ja loodusteaduslike ideede vahendajaina varasel uusajal. Eesti Teadusfondi uurimistoetus ETF8938 (2011–2014).

Vastutav täitja: Pärtel Piirimäe, põhitäitja: Arvo Tering.

Teema uurimine algas projektiga ETF7144 „Euroopa ülikoolid Eesti-, Liivi- ja Kuramaa haritlaskonna koolitajaina ja uute teadusideede vahendajaina 18. sajandil“, mille vastutav täitja oli Arvo Tering. Selgitati välja Saksa, Madalmaade ja Rootsi ülikoolid, kus 18. sajandil õppisid Eesti-, Liivi- ja Kuramaal tegutsenud vaimulikud, kooliõpetajad, juristid ja meedikud. Nende haritlaste ülikooliõpingute jooksul koostatud disputatsioonide ja dissertatsioonide alusel analüüsiti uute

suundaandvate teadusideede retseptsiooni. Jätkuprojektiks oli ETF8938 „Euroopa ülikoolid Eesti-, Liivi- ja Kuramaa arstide koolitajaina ning arsti- ja loodusteaduslike ideede vahendajaina varasel uusajal“. Projekti eesmärk oli meditsiini- ja loodusteaduslike ideede retseptsiooni uurimine Balti provintssides 17.–18. sajandil töötanud ülikooliharidusega meedikute dissertatsioonides. Projekti käigus õnnestus põhitäitjal Arvo Teringul kindlaks teha u 250 meedikut ning koguda kokku nende

poolt mitmekümnes Euroopa ülikoolis kaitstud disputatsioonid ja inauguraaldissertatsioonid. Moodustunud 209 koopiast koosnev korpus on väärtuslik allikategrupp meditsiiniideede retseptiooni ajaloo uurimisel nii Baltimaade kui Saksamaa kontekstis. Tervikliku kogumina annab see võimaluse jõuda varauusaegsete meditsiiniideede retseptiooni uurimisel tervikpildi esitamiseni. See tervikkorpus moodustas allikalise baasi projekti raames valminud uudseid seisukohti sisaldavatele uurimustele. 17. sajandi dissertatsioonid võimaldasid esmakordselt näidata, et kaks Baltimaade kõrge sotsiaalse staatusega meedikut kuulusid Harvey vereringeõpetuse ühe varasemate pooldeajate hulka Euroopas. 18. sajandi dissertatsioonide läbitöötamine näitas, et kõige viidatumateks autoriteks olid Euroopas suunda andvad meditsiiniteoreetikud eesotsas Leideni professori Hermann Boerhaavega, tema õpilaste ning järgijatega.

Uudsenähtisi dissertatsioonides kasutatakse kliinikutes kogutud patsientide vaatlusandmeid. See näitas ühelt poolt üliõpilase osalemist kliinilises õppes ning teisalt dissertatsioonide muutumist meditsiinikirjanduse tundmist näitavatest kirjastustest uurimuslikele andmetele toetuvaks teadustöödeks. Meditsiini arengu seisukohast on tähelepanuväärne, et tervelt kümnendik sellastest doktoritöödest käsitleb uut, kirurgiast eraldunud valdkonda – sünnitusabi. 18. sajandi viimaste kümnendite kontekstis võib Jena ja Göttingenis kaitstud Baltimaade meedikute doktoritöid pidada läbilõikevalimiks, mis sealsete meditsiini-dissertatsioonide koguarvust moodustab koguni 8–10%. Projekti põhitäitja Arvo Teringu eesmärgiks oli allikakorpus jätkuv läbitöötamine ulatusliku monograafia koostamiseks.

Projekti suurimaks tulemuseks võib lugeda Arvo Teringu monograafiat:

Teriing, A. (2018) [Lexikon der Studenten aus Estland, Livland und Kurland an europäischen Universitäten, 1561–1800](#) von Arvo Teriing unter Mitarbeit von Jürgen Beyer. Köln : Böhlau Verlag. (Quellen und Studien zur baltischen Geschichte ; 28). 940 S.

Ilmus veel rida artikleid:

Teriing, A. (2010) [The dissertations of doctors of medicine active in Estland, Livland and Courland, defended at European universities in the eighteenth century](#). *The University of Tartu in the early modern academic world. Tartu ülikool varauusaja akadeemilises maailmas*. (Ajalooline Ajakiri. The Estonian Historical Journal 3/4 (133–134)) p. 367–402.

Teriing, A. (2011) Zur akademischen Ausbildung der Mediziner Est-, Liv- und Kurlands im 18. Jahrhundert. (*Forschungen zur baltischen Geschichte ; 6*) S. 215–224.

Teriing, A. (2012) Zur frühen Rezeption von Harveys Theorie des Blutkreislaufs im deutschen Sprachraum: Eine apologetische Disputation in Königsberg aus dem Jahre 1651. *Dichtung - Gelehrsamkeit - Disputationskultur. Festschrift für Hanspeter Marti zum 65. Geburtstag / Sdzuj, R. B.; Seidel, R.; Zegowitz, B.* (eds). Köln: Böhlau Verlag, p. 461–481. DOI: [10.7788/boehlau.9783412215675.461](#).

Teriing, A. (2013) Skorbuuditeema Baltimaade arstide dissertatsioonides varasel uusaajal, (Ajalooline Ajakiri. The Estonian Historical Journal, 4) lk. 447–464. DOI: [10.12697/AA.2013.4.02](#).

Teriing, A. (2014) Riga Municipal Physician Nicolaus Witte von Lilienu (1618–1688): His Medical Views at the Crossroads of Tradition and Changes in Medical Teaching during his Student Years at Dutch Universities in the 1640s. (*Acta Baltica Historiae et Philosophiae Scientiarum ; 2*) p. 70–116. DOI: [10.11590/abhps.2014.2.05](#).

Keskkonnaruumide kultuuripärand

Allikas: ETIS

Keskkonnaruumide kultuuripärand: Eesti ja Norra võrdlev analüüs.
EMP54, EMP finantsmehhanismi teaduskoostöö toetus (2008–2010).

Vastutav täitja: Sabine Brauckmann, TÜ külalisprofessor.

Uurimisprojektiga näidati, kuidas nii inimesi kui teisi elusolendeid hõlmava keskkonna tajus sõltub ühest küljest tahtest säilitada ilusaid paiku ning ohustatud liike. Teisalt sõltuvad tajumisviisid aga tahtest sekkuda aktiivselt ja segi paisata taime- ja loomaliikide looduslikke elupaiku, niipea kui adutakse võimalikku majanduslikku kasu. Et seda konflikti esile tuua, viidi läbi kaks allprojekti, uurides, millised on olnud loomade ja inimeste vahelised suhted 1840. aastatest tänapäevani ja millised on olnud konkreetsete biotoopide muutused Eestis kaheaastase perioodi vältel. Nii Eesti kui Norra projektiga vaadeldakse looduse enda eksperimente, visualiseerides või sümboliseerides seeläbi keskkonda (kas loomade liikumis-ruumi või staatilisena tunduvat taimeruumi). Projekti põhieesmärgiks oli uurida, kui ajalikud ning mööduvad on inimeste

taavad ja harjumused kindlate keskkondade suhtes, ning selgitada, kuidas neid säilitatakse aineliste või mittemateriaalsete elementidena kultuuripärandis.

Projekti tulemusel selgub:

1. Kuidas taoliste harjumuste põhjal on Norras 1840. aastatest tänapäevani kujunenud kindel keskkonna- ja kultuurimuutuste kaanon, mis hõlmab ohustatud liike (hunte) ja koduloomi (lambaid).
2. Kuidas üle 1000 stereofoto töid 19. sajandi lõpu Eestis kaasa tõdemuse, et „kultuur neelab looduse alla“. Teadusuuringute perspektiivi ja biosemiootilist lähenemist kasutades üritavad mõlemad allprojektid näidata, kui sõltuvad oleme keskkonna kultuuripärandit säilitades oma tajumisviisidest.

Tartu muusikaelu 19. sajandil

Allikas: ETIS

Jaan Rossi (Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia) **projekti „Eesti muusikakultuuri struktuur, ajalooline kujunemine ja areng tänapäeval“** raames (SF0150004s07, rahastaja Haridus- ja Teadusministeerium 2007–2012) töötas üks projekti täitjatest, Geiu Rämmer, TÜ raamatukogus. Geiu Rämmer korraldas 2007. aastal konverentsi „Tartu Ülikooli muusikadirektor 200“ (dspace.ut.ee/handle/10062/137). Ta on kirjeldanud ja märksõnastanud Tartu Akadeemilise Lauluühingu noodikogu ja avaldanud mitmeid artikleid Tartu muusikaelust.

Varauusaja raamatu- ja mõttelugu

Meelis Friedenthal

Vesimärgid ja paberi ajalugu varauusaegses Eestis. ETF8205 (2010–2013).

Vastutav täitja: Meelis Friedenthal. Projektis osalesid: Anu Lepp, Janet Laidla, Kurmo Konsa, Piret Lotman ja Tiiu Reimo.

Projekti „Vesimärgid ja paberi ajalugu varauusaegses Eestis“ eesmärgiks oli uurida Rootsi-aegse Tartu ja Tartu-Pärnu ülikooli Academia

Gustaviana (1632–1656) ja Academia Gustavo-Carolina (1690–1710) trükikojas ilmunud trükiste neid eksemplare, mis on hoiul Eesti raamatu-

kogudes ja arhiivides. Projekt keskendus eelkõige trükistes kasutatud paberitele, mis kannavad endas mitmekesist informatsiooni. Info paberi ajaloo kohta leidub paberipoognas esiteks vesimärkidena, seejärel ahel- ja ribijoontena, lehe paksusena ja lõpuks paberimassi koostisena. Kõige silmapaistvamateks ja lihtsamini jälgitavaks nende andmete hulgas on vesimärgid. Vesimärgid tulid kasutusele käsitöölise poolt valmistatud paberihulga kindlaks-tegemiseks ning kujutasid endast lihtsalt traadist punutud kujutisi paberiraamil – alles hiljem kujunesid vesimärkidest selgemalt paberiveskeid identifitseerivad sümbolid. Siiski on vaid väga vähestes vesimärkides esitatud valmistamiskoht ja -aasta, enamasti on vesimärgid üldise iseloomuga kujutised, mis esitavad sageli sarnaseid motiive. Selleks et identifitseerida, millal, kus ja kelle poolt on teatud paber valmistatud, tuleb võrrelda leitud vesimärki juba dateeritud ja lokaliseeritud vesimärkidega. Et paberit on Euroopa 800-aastase paberivalmistamise ajaloo jooksul tehtud väga mitmel pool ning vesimärkide hulk on suur, siis on nende võrdlemise tarbeks viimasel ajal loodud mitmeid elektroonilisi andmebaase, mis võimaldavad otsimist hõlpsamini kui trükitud kataloogid. Samas on need andmebaasid sageli üksteisest sõltumatud ning seega ei ole sugugi ühtselt ja lihtsalt ligipääsetavad. Nende erinevate andmebaaside ühtlustamiseks, standardiseerimiseks ja laiemale huviliste ringile kättesaadavamaks tegemiseks alustati 2006. aastal üleeuroopalise projektiga Bernstein, millega tegime algusest peale koostööd. ETFi projekti 8205 üheks peamiseks eesmärgiks oligi luua Eesti varajaste trükiste andmebaas (paber.ut.ee), mis teeks info Eestis trükitud materjalide, seal leiduvate vesimärkide ja paberi kohta laiemalt kättesaadavaks ning võimal-

daks nende uurimist üleeuroopalises kontekstis. Andmebaasi kirjed on seotud XML-skeemi abil projekti Bernstein andmekoguga The Memory of Papers (memoryofpaper.eu). Selline ühtne veebiportaal võimaldab teostada otsinguid kas piirkonniti või periooditi, lähtudes nii erinevatest materjalidest (käsikirjad, raamatud, joonistused, kaardid ja plaanid jne) kui ka vesimärkide tüpoloogiast.

Projekti tulemusel sündis teinegi andmebaas, Raamatukahjustuste atlas (paber.ut.ee/ET/raamatukahjustused), mis funktsioneerib trükiste andmebaasi juures täiendava analüüsivõimalusena ja on orienteeritud vanaraamatu kahjustuste hindamisele, võimaldades uurida raamatu seisundit sõltumata selle vanusest. Kuna projekti eesmärgiks oli saada ettekujutus raamatust kui tervikust ja selle osade omavahelistest seostest, mängib suurt rolli raamatu seisukord, ühendades endas nii raamatu valmistamise kui raamatu säilitamise juures tehtud otsuste tulemusi, mille oluliseks osaks on raamatukahjustused. Projekti käigus loodud kahjustuste atlas lähtus 1998. aastal alguse saanud raamatuvarade säilimise ja tagamise ühisprojekti THULE „Kultuuriväärtuste seisund Eesti suuremates raamatukogudes“ eesmärkidest. THULE projektis osalesid neli peamist Eesti raamatupärandi säilitamisega tegelevat raamatukogu: Eesti Rahvusraamatukogu, Tartu Ülikooli raamatukogu, Eesti Akadeemiline Raamatukogu (praegune Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu) ja Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu. Projekti raames töötati välja raamatute kirjeldamise ja kahjustuste hindamise süsteem, millele tuginedes on loodud praktiline rakendus raamatute seisundi määratlemiseks.

Olulisemad publikatsioonid:

Friedenthal, M.; Lepp, A. (eds) (2014) [Text and its materialities in early modern Estonia](#). (Ajalooline Ajakiri. The Estonian Historical Journal ; 1).

Friedenthal, M. et al. (2014) Early Estonian Printings Database and the Book Damage Atlas. *Text and its materialities in early modern Estonia*. (Ajalooline Ajakiri. The Estonian Historical Journal ; 1) pp. 21–50. [DOI: 10.12697/AA.2014.1.02](https://doi.org/10.12697/AA.2014.1.02).

Keskaegsete käsikirjafragmentide korrastamine ja kataloogimine ning andmebaas *Fragmenta membranea Estoniae*

Kaspar Kolk

Tartu Ülikooli Raamatukogu keskaegsete pärgamentkoodeksite fragmentide konserveerimine, teaduslik kirjeldamine ja kättesaadavaks tegemine. Riiklik programm „Eesti keel ja kultuurimälu“, EKKM11-235 (2011).

Vastutav täitja: Kaspar Kolk.

Eesti keskaegsete pärgamentfragmentide registreerimine, kirjeldamine ja ühisandmebaasi loomine: Tartu kogud. Riiklik programm „Eesti keel ja kultuurimälu“, EKKM14-360 (2014–2018).

Vastutav täitja: Kaspar Kolk. IT-tugi: Heiki Epner.

Kahe pärgamentfragmentide projekti eesmärgiks on olnud esmalt keskaegsete käsikirjafragmentide süstemaatiline väljaselgitamine raamatukogu kogudes, nende korrastamine ja konserveerimine, ning seejärel fragmentide määramine, kataloogimine, teaduslik kirjeldamine ja veebiandmebaasi loomine.

Fragmendid pärinevad keskaegsetest käsikirjadest, mille lehti kasutati varauusajal trükiraamatute, paber-käsikirjade ja dokumendikaustade köitmisel. Kasutajate silmis oma praktilise väärtuse kaotanud käsikirju makuleeriti juba keskajal, ent erilise hoo sai see pärast trükikunsti kasutuselevõttu 15. sajandi keskel ning uue impulsi pärast luterlikku reformat-siooni, kui muutus mittevajalikuks suur hulk keskaegset liturgilist ja muud kirjavara. Seega säilivad fragmendid tänapäeval köitematerjalina; osa fragmente on hilisemal ajal uuesti köidetest lahutatud ja säilitatakse eraldi lehtedena. Pärgamentkoodeksite fragmentide kõrval on projekti kaasatud ka vähesel määral samal moel säilinud varaste pärgament- ja pabertrükiste fragmente. Kokku kuulub Tartu Ülikooli raamatukogule umbes 150 sellist fragmenti. Fragmendid pärinevad 9.–16. sajandist, nende hulgas on ka teadaolevalt vanimad Eesti kogudesse kuuluvad käsikirjalised mälestised üldse.

Keskaja käsikirjadele omaselt pärineb märgatav osa fragmentidest religioosse sisuga, eelkõige liturgilistest, sageli muusikalise notatsiooniga

käsikirjadest; neile lisandub õiguslaseid, ilu-kirjanduslikke ja teaduslikke tekste. Osa fragmente pärineb juba keskajal terviklikuna Eestis asunud käsikirjadest ja on võib-olla siinmail kirjutatudki, suurem osa on jõudnud Eesti kogudesse raamatuköidetes juba uusajal ja kõikjal Euroopast. Niiviisi säilinud pärgamentfragmentidelt on üle Euroopa tehtud mitmeid aja-, kultuuri- ja kirjanduslooliselt olulisi tekstileide. Keskaja Eestist või selle naaber-aladelt pärinevate fragmentide avaldamine aitab kaasa siinse keskaegse raamatu- ja kirjakuultuuriloo edasisele uurimisele. Mujalt Euroopast pärit fragmentide puhul on eriti oluline nende digikoopiate ja metaandmestiku veebipõhine ligipääsetavus eri maade uurijatele. Fragmentide provenientsi väljaselgitamine võimaldab kasutada saadavaid andmeid ühtlasi erinevate piirkondade köiteajaloo ja Euroopa raamatulevi võrgustiku arenguloo uurimiseks.

Varasemal ajal olid raamatukogus eraldi säilikuteks koondatud üksnes enamik köidetest lahutatud fragmente, kuid needki olid määramata ja kirjeldamata. Köidetes säilivate fragmentide esinemise kohta aga valdavalt mingisugust teavet ei olnud. Seetõttu olid fragmendid jäänud uurijatele peaaegu täiesti tundmatuks. Esimese projekti käigus selgitati raamatukogu ajaloolisi kogusid läbi töötades välja köidetes säilivad fragmendid, parandati fragmentide säilitustingimusi ning telliti osa kahjustatud fragmentide konserveerimistöid ennistuskogust Kanut ja Rahvusarhiivist. Teise, oluliselt ulatuslikuma projekti

eesmärgiks oli fragmendid teaduslikult kirjeldada, elektrooniliselt arhiveerida nende digitaalsed kasutuskooptiad kõrge resolutsiooniga kujutiste näol ning teha need koos metaandmetega kultuuri-, teksti- ja muusikaajaloo uurijatele veebikeskkonnas virtuaalse kollektsioonina vabalt kättesaadavaks. Projekt viidi läbi tihedas koostöös Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu analoogse projektiga. Kolmanda osalisena liitus oma fragmentidega Tallinna Linnaarhiiv.

Projekti põhitulemusena valmis Eesti mäluasutustes leiduvate keskaegsete käsikirjafragmentide ühisandmebaas *Fragmenta membranea Estoniae* (dspace.ut.ee/handle/10062/54331). Andmebaas on kõigile vabalt kättesaadav Tartu Ülikooli digitaalarhiivi vahendusel, selsse on seni laaditud ligi poolte Eestis teada olevate, 192 fragmenti kirjeldused ja kujutised. Pärgamentfragmentide katalooge ja samalaadseid elektroonilisi andmebaase on loodud teisteski maailma raamatukogudes ja

arhiivides, ent teisalt on paljude mäluasutuste analoogsed kogud veel suuresti läbi töötamata. Teadaolevalt on *Fragmenta membranea Estoniae* näol tegu Euroopa esimese rahvusliku pärgamentfragmentide ühisandmebaasiga, seni teistes maades loodud andmebaasid põhinevad kõik peamiselt ühe mäluasutuse kogudel. Lisaks on andmebaasi loomise käigus ka teiste Eesti mäluasutuste fonde läbi töötades välja selgitatud võimalikult kõik neis leiduvad pärgamentfragmentid. Andmebaasi laaditud fragmentid on kataloogitud ja teaduslikult kirjeldatud kõigi oluliste tunnuste järgi: määratud on tekstide tüüp, fragmenti sisu ja autor, fragmenti päritolu ja välised tunnused. Nende tunnuste kombinatsioon võimaldab uurijail tuvastada fragmente, mis on pärit samast käsikirjast, kuid asuvad teiste maade kogudes. Pidevalt täienevasse andmebaasi on tulevikus kavas lisada peale Tartu Ülikooli raamatukogu, Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu ja Tallinna Linnaarhiivi fragmentide samuti teistes mäluasutustes leiduvad.

Humanistide kreeka keel ja antiigitradiatsioon

Janika Päll

Humanistide kreeka keel varauusaja Eesti- ja Liivimaal: kultuurisild Euroopa kaasaega ja minevikku. ETAgI personaalne uurimistoetus PUT132 (2013–2016).

Vastutav täitja: Janika Päll.

Selle projekti eesmärk oli koguda kokku kõik varuaegses Eestis humanistlikus kreeka keeles loodud tekstid ning samuti saada ülevaade humanismiaja kreekakeelsetest tekstidest meie oma raamatukogus. Projekti tulemusena hakkas tekkima rahvusvaheline koostöövõrgustik.

2014. aasta mais toimus ülikooli raamatukogus rahvusvaheline konverents „Humanist Greek in Early Modern Europe. Learned Communities between Antiquity and Contemporary Culture“, millel osalesid uurijad Lätist, Leedust, Soomest, Rootsist, Saksamaalt, Prantsusmaalt, Šveitsist, Horvaatiast, Kreekast, Venemaalt ja USAst. Konve-

rentsi põhjal avaldasime 2018. aastal kogumiku „Hellenostephanos. Humanist Greek in Early Modern Europe“, kuhu sai lisatud Austria kolleegi artikkel. Siit kasvas välja koostöö, mis jätkus edasistes projektides. Toimus veel rida väiksemaid üritusi. 2015. aasta 2. oktoobril leidis aset rahvusvaheline seminar „Johannes Gezelius vanem 1615–1690“, mis oli pühendatud Johannes Gezeliusse 400. sünniaastapäevale (utlib.ut.ee/en/johannes-gezelius-elder-1615-1690). Seminaril viibisid nii Tartu kui Soome Gezeliusuurijad. Konverentsi toimumise ajaks koostas Ave Teesalu meie raamatukogus Gezeliusse teostest näituse. Seminari paarisüritus toimus meie teadlaste osavõtul ka Helsingis.

Näituse „Βάρβαρος οὐ πέλομαι ... Ei ole barbar ma ...: humanistid kreeka keeles ja keelest: näitus muistse Hellase hurma peegeldavatest Tartu Ülikooli raamatukogu vanatrükistest“ kataloogi kaas.

2016. aasta 10. juunil korraldasime rahvusvahelise ettekandepäeva „[Aristoteles – 2400 aastat filosoofiat](#)“.

Projekti jooksul tutvustasime mitmel suurel näitusel meie raamatukogu kogusid. 2014. aastal koostasime koostöös TÜ raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnaga (Ülle Mölder ja Ave Paesalu) ja kunstnik Eve Valperiga suure näituse „Βάρβαρος οὐ πέλομαι ... Ei ole barbar ma ...: humanistid kreeka

keeles ja keelest: näitus muistse Hellase hurma peegeldavatest Tartu Ülikooli raamatukogu vanatrükistest“ ning avaldasime hiljem ka DSpace’is [näituste kataloogi](#) (toimetajaks Kaspar Kolk). Koostöö käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnaga raamatukogu kogude tutvustamisel jätkus ning 2015. aastal tegid Ülle Mölder, Kaspar Kolk ja kunstnik Eve Valper aldiinidele pühendatud näituse „A nagu Aldus Manutius,“ millest ilmus hiljem kataloog (dspace.ut.ee/handle/10062/50291). Projektis tutvustasime ka antiigi kultuuripärandit hilisemal aastatuhandel. Filosoofide (Meelis Friedenthal, Riin Sirkel, Eduard Parhomenko) ning Eve Valperi ja Moonika Teemusega koostasime näituse „Aristoteles – 2400 aastat filosoofiat“, mida eksponeeriti hiljem ka TÜ filosoofiateaduskonnas, ja korraldasime eespool nimetatud ettekandepäeva.

Kõige olulisemaks projekti tulemuseks oli rea artiklite kõrval koostöövõrgustiku loomine: enda korraldatud konverentside kõrval osaleti mitmel pool rahvusvahelistel konverentsidel ja publitseeriti teema kohta käivaid käsitlusi. Jõuti arusaamisele, et tuleb luua humanistide kreeka keeles loodud tekstide andmebaas, mis saigi järgmise projekti üheks põhiideeks ja mille struktuuri aitas välja mõelda Anneli Sepp. Lisaks projekti ajal ilmunud 15 publikatsioonile, avaldati pärast projekti lõppu veel seitse teaduspublikatsiooni. Projekti raames kaitsti üks doktoritöö ja kaks magistritööd.

Olulisemad publikatsioonid:

Päll, J. (2013) [Eesti bukoolikast](#). (*Keel ja Kirjandus* ; 6) lk. 420–439.

Päll, J. (2014) La traduction d’Homère en Estonie : une bataille pour ou contre l’hexamètre quantitatif. (*Anabases* ; 20) p. 211–234. DOI: [10.4000/anabases.5029](https://doi.org/10.4000/anabases.5029).

Päll, J. (2015) Ancient World of the Poet and Performance in Translations by Ants Oras. (*Studia Metrica et Poetica*, 2) p. 73–101. DOI: [10.12697/smp.2015.2.2.06](https://doi.org/10.12697/smp.2015.2.2.06).

Päll, J. (2017) Uusklassikaline luuletraditsioon varausaja Tallinnas ja Tartus / Humanist Greek and Neo-Latin poetry in Early Modern Tallinn and Tartu. (*Methis. Studia humaniora Estonica*, 13 (16)) p. 35–66. ojs.utlib.ee/index.php/methis/article/download/12452/7640. DOI: [10.7592/methis.v13i16.12452](https://doi.org/10.7592/methis.v13i16.12452).

Päll, J.; Volt, I. (eds) (2018) *Hellenostephanos: Humanist Greek in Early Modern Europe*. Tartu : University of Tartu Press. ([Morgesterni Seltsi toimetised](#) ; VI–VII).

Humanistide kreeka keel Rootsi suurriigis

Janika Päll

Helleno-Nordica: humanistide kreeka keel Rootsi suurriigis.

MP1RT1701. Rahastaja: Lundi Ülikool (2017–2022).

Põhitäitjad: Janika Päll, Kaarina Rein, Jürgen Beyer. Tudengid: Neeme Näripä, Elo-Mall Toomet, Kristin Klaus, Agne Pilvisto, Marilyn Fridolin, Kristiina Kase, Jaana Jurtšenkova, Vallo Kask.

Kaastöö: Meelis Friedenthal. Programmeerija: Martin Pajuste.

Humanistide kreeka keelele pühendatud projektid jätkusid 2017. aastal, mil rahastuse sai meie Rootsi kolleegi Johanna Akujärvi taotlus Rootsi teadusfondile (projektiga „Helleno-Nordica. Den svenska stormaktstidens humanistgrekiska arv”), kus lisaks Johanna Akujärville osalesid ka meie Helsingi kolleegid Tua Korhonen ja Erkki Sironen ning meie teaduskeskuse humanistide kreeka keele uurimisrühm oma alaprojektiga. Vastutav täitja oli Janika Päll, projektis osalesid veel Jürgen Beyer (aitas arhiivitööl välismaal), Kaarina Rein (uuris kreeka pärandit meditsiinidispuutides) ning Neeme Näripä (aitas andmete korraldamisel), samuti aitasid kohtu tudengid: Marilyn Fridolin, Elo-Mall Toomet, Kristin Klaus, Agne Pilvisto, Kristiina Kase, Jaana Jurtšenkova ja Vallo Kask.

Kui varasema projekti keskmes oli humanistide kreeka keel Eestis, siis nüüd keskendusime selle rollile nii Eestis kui Lätis ja üldisemalt Läänemere mail ja Euroopas. Huvi vanakreeka ajaloo ja kreeka keele õppimise vastu sai Läänemere piirkonnas alguse 16. sajandil. Rootsi suurriigis omandas kreeka keel erilise rolli kultuuris ja haridussüsteemis, toeks luterlik reformatsioon ning Philipp Melanchthoni põhimõttest lähtuv hariduse ümberkorraldamine. Koolide ja ülikoolide õppekavades oli kreeka keeles lugemine ja kirjutamine tähtsal kohal. Helleno-Nordica uuris kultuuriliste, poliitiliste ja majanduslike seoste võrgustikku, mida ühendab üks idee: taaselustada muistne keel ja kasutada selle kultuuri uues vormis, pühendudes ajaloolise Kreeka ja tema keele rollile Euroopa kultuuriloos ning eriti Rootsi suurriigis. Põhiline eesmärk on näidata kreeka mineviku ja humanistide kreeka keele kasutuse keskset rolli ühtsete lähenemiste kujundamisel hariduse ja

teaduse valdkonnas varauusaja Läänemere maades. Tartu vastutab selle raames kahe alaprojekti eest.

1. HUMGRAECA on Rootsi suurriigi aja humanistide kreeka keeles olevate käsikirjade ja trükiste andmebaas. Koostöös teiste uurimisgruppidega osales Tartu rühm andmeotsingus, vastutades eelkõige uurimistööst Läänemere idakaldail ja Saksamaal.
2. Alaprojekt „Antiikautorid kaasaja lugejat kõnetamas: Kreeka humanism Läänemere idakaldail” keskendus Eesti ja Läti aladel loodud (või neile suunatud) humanistide kreeka keeles loodud tekstidele, uurides nende teket žanriloolisest aspektist ja tuvastades saksa ja rootsi, protestantismi ja katoliikluse segamõju mustreid. Alaprojekti täiendav raskuspunkt oli vanakreeka kultuuri kasutamisel Eesti ja Läti ala ülikoolidispuutides. Laiendasime esialgset plaani uushumanismi uuringutega, mida saime rahastada humanitaarvaldkonna baasfinantseerimise grantide abil.

Tegime koostööd disputatsioonide konverentsi korraldamisel Meelis Friedenthaliga, 2020. aastaks planeeritud suur rahvusvaheline konverents humanistide kreeka keelest jäi küll ära, ent selle asemel toimus 2021. aastal veebiseminaride seeria [Hellenostephanos II](#). Ka näituste „Plantiinid Tartu Ülikooli raamatukogus” (Ülle Mölder koos Kaspar Kolgiga) ja „Tartu klassik. Karl Morgenstern 250” (Moonika Teemus koos Mare Ranna ja Malle Ermeliga) koostamisel osalesid teaduskeskuse töötajad. Kaarina Rein koostas legendaarsele ülikooli õppejõule Ülo Torpatsile pühendatud

Näitus „Käsikirjade ristteel“ (2019).

näituse „Tartu boheemlane ja klassikaline filoloog Ülo Torpats 100“ (utlib.ut.ee/sundmused/naitus-tartu-boheemlane-ja-klassikaline-filoloog-ulo-torpats-100). Janika Päll ja Meelis Friedenthal tegid koostööd TÜ usuteaduskonnaga näituseprojekti „Käsikirjade ristteel“ loomisel 2019. aastal ning loomulikult Morgenstern 250 üritustel. Väga oluline on olnud HUMGRAECA andmebaasi (humgraeca.utlib.ut.ee/) ülesehituse väljatöötamine (koos kolleegidega välismaalt) ja selle programmeerimine Martin Pajuste poolt. Andmebaasi sisuga täitmisel osalesid ka Johanna Akujärvi Lundist ja Tua Korhonen Helsingist ning mitmed ülalmainitud Tartu Ülikooli klassikalise filoloogia eriala üliõpilased, andmebaas saab avalikuks 2022. aastal. Planeeritule lisandus Transkribuse

kreeka keele mudeli väljatöötamine, millega tegeleb Meelis Friedenthal Janika Pälli ja klassikalise filoloogia üliõpilaste sisestatud andmete alusel. Loodame, et tänu sellele saame tulevikus HUMGRAECA andmebaasi täiendada ka kreeka keelsete tekstide transkriptsioonidega.

Ilmus rida artikleid, mis tutvustasid nii erinevaid žanre (Pindarose ood, dispuudid) kui erinevate piirkondade (Baltimaad, Braunschweig-Lüneburg, Šveits) humanistlikku kreekakeelset kirjandust ja kreeka keele õppimise traditsiooni ning positsiooni ladinakeelses haridusmaastikul. Kokku ilmus 75 publikatsiooni nii välismaal kui Eestis, projekti raames kaitsti kaks doktoritööd ja üks magistritöö.

Olulisemad publikatsioonid:

Akujärvi, J.; Korhonen, T.; Päll, J.; Sironen, E. (2021) Nordic Countries. *The Hellenizing Muse* / Pontani, F.; Weise, S. (eds). Berlin ; Boston : De Gruyter. P. 722–802. [DOI: 10.1515/9783110652758-017](https://doi.org/10.1515/9783110652758-017).

Friedenthal, M.; Päll, J. (2017) Pneumatoloogiast üldiselt ja Gezeliuse kreekakeelsetest pneumatoloogilistest disputatsioonidest spetsiifiliselt ; Of Pneumatology in General and of Gezelius' Greek Pneumatological Disputations in Particular. *Kroonikast epitaafini : Eesti- ja Liivimaa varauusaegsest haridus- ja kultuurielust* / Kaju, K. (toim). ([Rahvusarhiivi toimetised ; 32](#)) lk. 182–237.

- Päll, J. (2017) [The transfer of Greek Pindaric Ode from Italy to the Northern shores: from Robortello to Vogelmann and further](#). *Hellenisti! altgriechisch als Literatursprache im neuzeitlichen Europa: internationales Symposium an der Bergischen Universität Wuppertal vom 20. bis 21. November 2015* / Weise, S.; Bergische Universität Wuppertal (eds). Stuttgart : Franz Steiner Verlag (Klassische Philologie ; 107) p. 349–368.
- Päll, J. (2018) Humanist Greek in Early Modern Estonia and Livonia: the contexts and Principal Genres. *Hellenostephanos. Humanist Greek in early modern Europe : learned communities between antiquity and contemporary culture* / Päll, J.; Volt, I. (eds). Tartu : University of Tartu Press. ([Morgensterni Seltsi toimetised ; 6–7](#)) p. 57–112.
- Päll, J. (2019) Hyperborean Flowers: Humanist Greek Around the Baltic Sea (16th–17th Centuries). *Receptions of Hellenism in Early Modern Europe* / Constantinidou, N.; Lamers, H. (eds). Leiden, Boston : Brill. P. 410–438. DOI: [10.1163/9789004402461_019](https://doi.org/10.1163/9789004402461_019).
- Päll, J. (2020) [German Neo-Humanism vs rising professionalism: „Carmina Hellenica Teutonum” by Braunschweig physician and philhellene Karl Friedrich Arend Scheller](#). *Meilicha dôra: poems and prose in Greek from Renaissance and early modern Europe* / Kajava, M.; Korhonen, T.; Vesterinen, J. (eds). Helsinki : Societas Scientiarum Fennica. (Commentationes humanarum litterarum ; 138) p. 299–332.
- Päll, J. (2021) Greek disputations in German and Swedish Universities and Academic Gymnasia in the 17th and Early 18th Century. *Early modern disputations and dissertations in an interdisciplinary and European context* / Friedenthal, M.; Marti, H.; Seidel, R. (eds). Leiden ; Boston : Brill. (Intersections : interdisciplinary studies in early modern culture ; 71) p. 728–778. DOI: [10.1163/9789004436206_029](https://doi.org/10.1163/9789004436206_029).
- Rein, K. (2021) Johann Brever and Herodotus’ „Histories” in the Disputations of the Riga Academic Gymnasium. *Early modern disputations and dissertations in an interdisciplinary and European context* / Friedenthal, M.; Marti, H.; Seidel, R. (eds). Leiden ; Boston : Brill. (Intersections : interdisciplinary studies in early modern culture ; 71) p. 814–833. https://doi.org/10.1163/9789004436206_031.

Karl Morgensterni kirjavahetuse elektrooniline editsioon

Janika Päll

Tekstist andmekoguks: Karl Morgensterni kirjavahetuse elektrooniline editsioon. Pilooprojekt. Riiklik programm „Eesti keel ja kultuurimälu” EKKM17-450 (2017–2018).

Vastutav täitja: Janika Päll, osalesid: Mare Rand (põhitäitja), Malle Ermel ja Heiki Epner.

Pilooprojekti eesmärk oli teha võimalikult suur osa Morgensterni kirjavahetusest täistekstidena kättesaadavaks, õppides kasutama Transkribuse keskkonna võimalusi. Karl Morgensterni kirjavahetus oli digiteeritud juba varem. Projekti tulemusena oleks see kättesaadavaks saanud veel laiemale sihtrühmale ning teadus- ja kultuuri-loomiselt oluline kirjavahetus oleks antud aktiivsesse kasutusse. Kuigi projekt jäi lõpetamata, lisati selle tulemusel hulk kirjade transkriptsioone [TÜ digitaalarhiivi DSpace’is](#). Laiendati

Morgensterni uurijate koostööd ning saadi väärt kogemusi Transkribuse kasutamiseks tulevikus. Kättesaadavad on pea 30 kirja täistekstid – nende hulgas nii raskesti loetava käekirjaga Karl Morgensterni kirju, kui ka kirju temale (kõige rohkem G. F. Parroti omi). Humanitaarvaldkonna finantseeritavate projektide raames on teaduskeskuses viimastel aastatel ka pisut toetatud Morgensterni ja uushumanismi uurimist ning jätkatud koostööd Mare Rannaga.

Läänemere regiooni disputatsioonid

Meelis Friedenthal

Pro Futura Scientia grant, MP1RT17408, Swedish Collegium for Advanced Study (2017–2020).

Vastutav täitja: Meelis Friedenthal.

Projekti eesmärgiks oli uurida Läänemere regiooni disputatsioone, eelkõige pneumatoloogiasse puutuvaid tekste, mis on pärit Tartu, Turu, Uppsala ja Lundi ülikoolidest. Varauusaja perioodil asutati ülikoolide juurde peaaegu kõikjal trükikojad, kus toodangu põhiosa moodustasid just disputatsioonid. Hinnanguliselt on ainuüksi Saksamaa ja Skandinaavia kultuuriruumis 17. sajandist säilinud umbkaudu 100 000 trükitud disputatsiooni. Disputatsiooni maht, formaat ja läbiviimise tavad ei olnud muidugi kõikides piirkondades ühesugused, kuid protestantliku kultuurimiljöö ja tihedate hariduskontaktide tõttu on Saksamaa ja Põhja-Euroopa disputatsioonidel palju sarnasusi.

Disputatsioonide tohutu hulk on kuni viimase ajani olnud üheks põhjuseks, miks neid on nii vähe uuritud. Enamasti on need tekstid laiali mitmete raamatukogude ja arhiivide vahel (nt Tartu varauusaegse ülikooli disputatsioonid hoitakse Tartus, Uppsalas, Stockholmis, Riias, Helsingis, Peterburis jne). Selline olukord on teinud nende uurimise üsna aeganõudvaks ja keeruliseks. Praegu, digitaalsete andmebaaside ajastul, on aga võimalused oluliselt avardunud ning huvi disputatsioonide uurimise vastu on järjest kasvav. Kui eelmisel sajandil peeti neid üsna väheväärtulikuks massproduktiooniks, siis nüüd on jõutud arusaamale, et tegemist on suurepärase allikaga varauusaegse mõtteloo uurimiseks – mitte kusagilt mujalt ei ole võimalik saada nii üksikasjalikku ja nüansirikast teavet, mida õpilastele tegelikult koolides õpetati ning kuidas riiklikke ja kiriklikke ettekirjutusi järgiti ja tõlgendati.

Olulisemad publikatsioonid:

Friedenthal, M. (2021) Varauusaegsete disputatsioonide läbiviimisest, ülesehitusest ja teemadest. (*Keel ja Kirjandus* ; 10) lk. 865–885. DOI: [10.54013/kk766a2](https://doi.org/10.54013/kk766a2).

Friedenthal, M.; Marti, H.; Seidel, R. (2021) Introduction. *Early modern disputations and dissertations in an interdisciplinary and European context* / Friedenthal, M.; Marti, H.; Seidel, R. (eds) Leiden ; Boston: Brill (Intersections : interdisciplinary studies in early modern culture ; 71) p. 1–34. DOI: doi.org/10.1163/9789004436206_025.

17. sajandi Rootsi ülikoolides õpetati pneumatoloogiat või pneumaatikat – uut distsipliini, mis tekkis iseseisva teadusena alles varauusaja perioodil. Tol ajal olid pneumatoloogia uurimisobjektideks vaimulendeid, nagu Jumal, inglid, demonid ja hinged, kuid vahel käsitleti pneumatika all ka füüsikalisi nähtusi. Tänapäeval on pneumatika füüsika haru, mis uurib gaaside mehaanilisi omadusi ning nende rakendamist.

Varauusaja perioodil oli võimalik aga gaase ja vaimu käsitletada põhimõtteliselt analoogselt. Nt tuuakse välja, et vaimulendide käsitlemine füüsikas ei ole õigustatud, nagu seda teevad ramistid, aga samamoodi ei ole õigustatud ka vaimulendide käsitlemine metafüüsika all, nii nagu seda teevad Aristotelese pooldajad. Põhjuseks tuuakse, et kõikidel distsipliinidel peab olema oma selge objekt ning asjad peavad olema jaotatud nii, nagu need looduses esinevad. Kuna iga asi koosneb substantsist ja aktsidentsidest, siis on kahte sorti teaduseid – ühed, mis tegelevad substantsidega ja teised, mis tegelevad aktsidentsidega. Kuna substants on omakorda kas kehaline või vaimne, on tarvilik, et ka mõlemal oleks vastav teadus. Kehaliste substantsidega tegeleb füüsika. Metafüüsika, mida samuti aktsepteeritakse eraldi teadusena, tegeleb küll mittemateriaalsete substantsidega, aga vaatleb neid kõige üldisemalt – seega ei saa metafüüsika objektiks olla partikulaarid. Sellest ilmneb, et pneumatoloogia peab olema eraldi teadus.

Friedenthal, M.; Päll, J. (2017) Pneumatoloogiast üldiselt ja Gezeliuse kreekakeelsetest pneumatoloogilistest disputatsioonidest spetsiifiliselt ; Of Pneumatology in General and of Gezelius' Greek Pneumatological Disputations in Particular. *Kroonikast epitaafini : Eesti- ja Liivimaa varauusaegsest haridus- ja kultuurielust* / Kaju, K. (toim). ([Rahvusarhiivi toimetised](#) ; 32) lk. 182–237.

Baltimaade arstide väitekirjad

Meelis Friedenthal

Balti regiooni arstide varauusaegsed väitekirjad. PHVFI1992, Rahvusteaduste baasfinantseerimine (2019–2021).

Vastutav täitja: Meelis Friedenthal. Projektis osalesid: Kaarina Rein, Arvo Tering.

Projekt oli otsene jätk raamatukogu teaduskeskuse juures varasematel aastatel tehtud Arvo Teringu uurimistöele. Projekti peamine eesmärk oli toetada Arvo Teringu monograafia valmimist ja uurida disputatsioonide masinloetavaks tegemise ja masinanalüüsi võimalusi. Arvo Tering asus kirjutama mahukat teaduslikku uurimust Balti regiooni arstide väitekirjades käsitletavate meditsiiniteooriate ja ravi-praktikate kohta. A. Tering uuris arstide disputatsioonides peale sõnavara veel ka autoreid ja tekste. Tema laiem eesmärk oli välja selgitada, millises kontekstis ja kuidas neid autoriteete kasutati ning kuidas meditsiin aja jooksul muutus. Kahe sajandi (17.–18. saj) jooksul kaitsesid Baltimaade arstid

enam kui 200 väitekirja ja akadeemilist harjutust, mis võimaldab meil nüüd jälgida ideede, kirjanduse kasutamise ja aktsepteeritud raviviiside arengut. Peaaegu kõigis meditsiinilistes väitekirjades on teooriate arutamise kõrval ilmnunud küsimusi, mis puudutavad ravimeetodeid (nt arutelu metalliühendite ja oopiumi kasutamise üle, uute eksootiliste ravimite kriitika, ravivannid ja ennetusravi probleemid). Projekti käigus A. Teringu monograafia valmis ei saanud, koroonaalukord muutis kirjanduse hankimise jms keeruliseks. Kaarina Reinu eesmärk oli projekti käigus uurida Tartu Ülikoolis 17. sajandil esitatud meditsiiniliste disputatsioonide laiemat tausta ja Tartus kirjutatud meditsiiniteoste sõnavara.

Olulisemad publikatsioonid:

Rein, K. (2021) Johann Friedrich von Erdmann ja meditsiinitopograafiad Tartu ülikoolis. (Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi ; 49) lk. 75-100. [DOI: 10.1515/TYAK.VI49.18380](#).

Teriing, A. (2017) Uute füsioloogiaideede retseptioonist Baltimaade meedikute väitekirjades 17. sajandi viimasel veerandil. *Kroonikast epitaafini : Eesti- ja Liivimaa varauusaegsest haridus- ja kultuurielust* / Kaju, K. (toim). ([Rahvusarhiivi toimetised](#) ; 32) lk. 239–270.

Teriing, A. (2015) Contacts in natural sciences between Riga and England in 1660–1710. (Ajalooline Ajakiri. The Estonian Historical Journal ; 1/2). [DOI: 10.12697/AA.2015.1-2.02](#).

Teriing, A. (2016) Kirurgia muutumine käsitööst akadeemiliseks meditsiinivaldkonnaks / Padrik, V. (ed). *Eesti kirurgias läbi aegade*. Tartu : Tartu Ülikool. Lk. 17–36.

Teriing, A. (2018) Tallinna arst Michael Ludwig Knobloch rinnavähi ravist 18. sajandi esimesel poolel. [Eesti vähiravi ajalooost: kilde onkoloogia arenguteelt](#) / Padrik, V. (toim). Tartu : E.J.N.T. Lk. 23–27.

Teriing, A. (2021) On the Early Reception of John Brown's Medical Theory on the Example of Doctoral Dissertations Defended in Jena in 1794–1795. *Early modern disputations and dissertations in an interdisciplinary and European context* / Friedenthal, M.; Marti, H.; Seidel, R. (eds). Leiden ; Boston: Brill (Intersections : interdisciplinary studies in early modern culture ; 71) p. 312–339.

Disputatsioon kui kirjandusžanr

Kaarina Rein

Tartu ülikooli esimesed teadustööd. Disputatsioon kui kirjandusžanr Academia Gustaviana ajal. Postimehe Fondi Noor-Eesti teadusgrant POST108 (2021–2024).

Vastutav täitja: Kaarina Rein.

Rootsiaegses Tartu Ülikoolis kaitsti teadustöid ehk disputatsioone ja dissertatsioone Ene-Lille Jaansonis bibliograafia andmetel kokku 595. Peamine osa neist – 498 nimetust – langes Academia Gustaviana ajajärgule (1632–1656). Enamus disputatsioone olid tudengite harjutusdisputatsioonid, mitte kraaditööd. Projekti „Tartu ülikooli esimesed teadustööd. Disputatsioon kui kirjandusžanr Academia Gustaviana ajal“ raames tõlgitakse eesti keelde valik Academia Gustaviana aegseid disputatsioone erinevatest valdkondadest ja avaldatakse need koos originaalteksti ja kommentaaridega. Eeskujuks on Uppsala Ülikoolis välja antud disputatsioonide kommenteeritud tõlked. Disputatsioon kui Euroopa kirjandusžanr on siiani suuresti uurimata teema nii Eestis kui mujal maailmas. Varauusaegsed disputatsioonid peegeldavad Eesti teaduskirjanduse algusaegu ning võib oletada, et teatud määral kestab nende mõju ülikooli kujunemisel tänapäevani. Eesti teaduskirjanduse esimesed trükised on siinmail sisu poolest tundmatud, sest need on TÜ raamatukogus kättesaadavad vaid koopiatena, originaaltekstid asuvad teistes Euroopa teadusraamatukogudes. Suurem osa neist pole ka digitaalselt kättesaadavad.

Projekti eesmärk on tuua välja, millised olid teadustöö algusajad Tartu Ülikoolis. Varauusaegsed disputatsioonid peegeldavad siinset intellektuaalset, usulist ja poliitilist kliimat, samuti teadusideede levikut ja retseptiooni, keelekasutust ja autoriteete ning teadlastevahelisi kontakte. Disputatsioonide antoloogia avab Tartus 17. sajandi esimesel poolel koostatud teadustööde sisu, stiili, keelekasutuse ja konteksti. Eeldada võib, et Tartu töödes esineb muu Euroopaga võrreldes teatud omapära.

17. sajandi Tartu disputatsioone on seni uuritud peamiselt teadusideede kajastumise seisukohast ja tõlgitud on üksikud Tartu disputatsioonid.

Nagu pealkiri ütleb, uuritakse projekti „Tartu ülikooli esimesed teadustööd. Disputatsioon kui kirjandusžanr Academia Gustaviana ajal“ raames disputatsioone kui varauusaegset kirjandusžanri ja seepärast on oluline kaasata erinevate valdkondade töid – nii filosoofia, loodusteaduste, teoloogia, õigusteaduse kui meditsiini alalt. Projekti uurimistöö metoodika on eelkõige töö allikatega ja nende tõlgendamise ning kättesaadavaks tegemine.

Projekti tulemusel valmib kirjandusantoloogia, mis sisaldab rootsiaegse Tartu Ülikooli disputatsioonide ladinakeelseid tekste ja nende eesti-keelseid kommenteeritud tõlkeid. Valmiv disputatsioonide antoloogia on esimene eestikeelne kogumik, mis tutvustab varauusaegseid disputatsioone kui Eesti teaduskirjanduse algustekste ja disputatsiooni kui kirjandusžanri varauusaegsel Liivimaal. Eeldatavasti muudab projekt senist pilti nii Eesti 17. sajandi kirjandusest kui ka Eesti teaduse algusaegadest. Koostatava disputatsioonide kogumiku vahendusel on Tartu Ülikooli 400. aastapäevaks õppeasutuse varasest ajaloost senisest oluliselt rohkem informatsiooni. Projekti elluvijad on Kaarina Rein ja Kaspar Kolk.